

Laczó Ferenc

AZ ERKÖLCSI ZSENI POLITIKAI HASZNAI

Balog Iván: *Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések.* Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 168 oldal, 2400 Ft (Eszmetörténeti Könyvtár, 12.)

A magyar politikai életben és kulturális elitünk által folytatott nyilvános beszédek együttes vizsgálata alighanem arra jutna, hogy az elmúlt évtizedek során kevesekre hivatkoztak oly gyakran, mint Bibó Istvánra. Míg az 1979-ben elhalálozott Bibó életének utolsó évtizedeit szilárd elvhűsége és morális következetessége épp annyira meghatározta, mint az ellene foganatosított politikai represszió hosszú árnyéka, meg nem szűnő közéleti marginalizációja, addig utóéletét mostanáig a széleskörű (újra)felfedezés, a gyakran önlegitimációs célzatú értelmezések és a róla folyó beszéd ünnepélyessé és ritualizálttá válása egyaránt jellemezte. Nem túlzás állítani, hogy Bibó neve jelképpé vált, politikai és történeti gondolkodói teljesítménye, erkölcsi integritása ugyanis sokak számára hívószóvá tették azt. Személye és munkássága széles körben (bár korántsem univerzálisan) elfogadott hivatkozási pont lett. Többek között ideológiai eklektikussága, világnézeti szinkretizmusa tehette őt oly sokak számára hivatkozási ponttá és legitimációs alappá: Bibónak mind bal-, mind jobboldalon voltak és vannak hívei – akárcsak a szándéketikát jellemzően elvető, gyakran a naivitás vádjával élő, a totális zsarnokság bevezetőivel szembeni jóhiszeműségét felrovó ellenzői.

Élesen szemben álló oldalak közötti mediációra, alapvető kérdésekben nemzeti és nemzetközi megegyezésre törekvő megszólalásai Bibót már-már konszenzusosan elismert személlyé tették, azonban elképzeléseinek értelmezései igencsak sokszínűek és szerteágazóak. A *Bibó István recepciója* címmel megjelent karcsú könyv, Balog Iván új munkája éppen e sok és sokféle átértelmezés megléte, a Bibó örökségéért folyó kötélhúzás jelentősége, az utóélet kivételes dramatikussága miatt szolgál érdekfeszítő témával. E gondolatgazdag könyv problémacentrikus, tematikusan elrendezett politikai recepciótörténeti munka, mely arra keresi a választ, hogy „milyen tényezők befolyásolják Bibó recepcióját, milyen erővonalak mentén rajzolódnak ki a Bibó-interpretációk főbb típusai” (8). Balog Iván nem hatástörténetet kívánt tehát írni, sokkal inkább arra volt kíváncsi, hogy Bibó befogadásának melyek voltak a „legfontosabb irányzatai, trendjei, fordulópontjai”, és ezek mit árulnak el a recepció ágenseinek társadalmi háttéréről, pozíciójáról, szubkultúrájáról (14). Balog ezért a bibói szövegeket, a kulturális és történelmi szövegkörnyezetet, aktuális válsághelyzeteket és a recepció hagyományának kölcsönhatását, a köztük lévő kommunikációt (illetve egyes esetekben a konfrontációt) vizsgálja. Recepcióesztétikai és emlékezetpolitikai megközelítésmódja a diszkurzív tár-

sadalomtudomány elméleti alapjain áll. Könyvében elsősorban beszédaktusok értelmezésére vállalkozik.

Kérdéseinek megválaszolásának érdekében Balog tematikus recepciótörténetet hozott létre, amely a zsákutca és a szabadság kis körei bibói toposzának utóéletét éppúgy taglalja, mint ahogy Bibó sajátos kiegyezés-értelmezésének és zsidókérdéssel kapcsolatos koncepciójának későbbi felhasználásait is megvizsgálja. A *Bibó István recepciója* azonban több mint recepciótörténet: Balog saját elmélyült Bibó-olvasatait kamatoztatva markáns Bibó-interpretációval is szolgál. Recepciótörténet esetén ez nem feltétlenül elvárható és – jegyezzük meg – nem is feltétlenül üdvös, mivel annak veszélyét hordozza, hogy a szerző saját olvasatait a többiek olvasatainak korrigálására használja fel, és magát ily módon a többi befogadó fölé helyezi.

Balognak szerencsére műve nagy részében sikerült elkerülnie a recepciótörténetet művelő filológus e csapdáját. Ugyanakkor saját elmélyült Bibó-olvasata kétségkívül nyomot hagyott értékelésein és recepciótörténeti elbeszélését is nagyban strukturálja. Szerinte Bibó tranzitológusként és politikai krizeológusként olvasandó, a korlátozott pluralizmus teoretikusa, akinek munkássága az antikapitalista alapállású harmadikutasság és az öngazgatás (utópikus) eszméin nyugodott. Ez magyarázza, hogy eszméi a latens pluralizmus korában, azaz még a rendszerváltás előtt tettek szert különleges jelentőségre. „A közvetítő, a békecsináló: politikai traumatológus, akit csak vészorszakokban vesznek igénybe”, jelenti ki könyve vége felé (149). Ez azt is jelenti, hogy Balog megítélése szerint Bibó politikai elképzelései jelenünkben, 1989 után csak igen korlátozott mértékben lennének alkalmazhatóak. Balog Bibó folytatólagos relevanciáját tehát egyértelműen megkérdőjelezi, de recepciótörténete eközben szerencsére nem abszolutizálja semelyik politikai-ideológiai hagyomány domináns Bibó-interpretációját sem. Bár Balog alapvetően liberális preferenciái helyenként (különösen 1989 értelmezése során) megmutatkoznak, e szolid módon kifejezésre juttatott preferencia kritikus távolságtartással párosul.

Hogyan is néz ki Balog tematikus Bibó-recepciótörténetének fő íve? A Kádár-rezsimmel meg nem alkudó, üldözött, hallgatásba kényszerített szerző recepciójáról a hetvenes évekig, a latens pluralizmus kialakulásáig szinte alig beszélhetünk. Bár emigráns körökben Bibót 1956 után sem feledték el (sőt renoméja sokkal inkább javult), és leginkább erkölcsi zsenialitásának elismerésén alapuló magas reputációja idehaza is megmaradt, Magyarországon ekkor még (ahogy Balog fogalmaz) a „cenzori kód” jelentősége egyértelműen felülmúlta a kritikusokéit (23). 1989 előtt elindult ugyan Bibó hivatalos recepciója is, de ez főként Erdei Ferenc és Szűcs Jenő munkásságán keresztül történt meg, és azt ily módon szelektivitás és torzítás jellemezte. A hivatalos befogadás ráadásul Bibó 1956-os szerepét, békeszerzői kísérletét is elhallgatta. Az 1986-os Huszár Tibor-féle legális Bibó-kiadásból e szövegek teljességgel hiányoztak. (Nem melleleg Huszár a szamizdat Bibó-émlékkönyvvel kapcsolatos öt évvel korábbi pártjelentést előkészítő, igencsak problematikus tanulmány szerzője is volt.)

Legalább ennyire fontos tények, hogy eközben Bibó István (Balog szavaival élve) a féllenzéki, „fél-rendszerváltás” mellett érvelő, „pozsgaysta” beszédek számára éppúgy fontos hivatkozási ponttá vált, ahogyan az ő nézetei jelentették a közös nevezőt a (népiekre és urbánusokra osztható, de az 1980-as évek közepéig még együttműködésre hajló) magyar disszidensek számára. Az 1980-as évek demokratikus ellenzékének tagjai főként nem Bibó „demokratikus szocializmusát” próbálták bizonygatni (bár alkalmanként azt is), nézeteinek inkább a lengyel Szolidaritás eszméivel rokonítható vonásait kívánták megmutatni. Balog szerint eltúlzott autonómiakultuszuk, a civil társadalom ellenkulturális preferenciákkal vegyített eszméjének jegyében értelmezték át (és inflálták is egyúttal) a szabadság kis köreinek bibói formuláját. Balog kritikus értelmezése szerint Bibó a magyar demokratikus ellenzék körében megfigyelhető népszerűsége 1956-os szerepén túl származhatott az ellentétek felfedését és meghaladását célzó, a dialektikára ugyancsak emlékeztető módszerének ismerőségéből, akárcsak az uralommentes beszédet alkalmazó, uralommentes kommunikáció létrehozására irányuló közös vágyakozásukból.

Így Bibó az 1980-as évekre rendszerhűen, lavírozva, illetve kritikusan politizáló értelmiségiek számára egyaránt hivatkozási ponttá vált. Ezek után nem meglepő, hogy a Bibó-konjunktúra épp 1989-re ért a zenitjére. 1956 történetének nyílt megismerésének pillanatában, értékelésének átfordulásakor Bibó a Kádár-korszak mártírjaként vált hirtelen központi jelentőségű hivatkozási ponttá. Balog ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy rehabilitációja (Nagy Imréhez és társaiéhoz hasonlóan) az előző rendszer bukását pecsételte meg, de jóval kevésbé volt képes az új rendszer eredetmítoszaként funkcionálni. Korábban Rainer János utalt arra *A rendszerváltás és ötvenhat* című tanulmányában, hogy az 1956-os forradalom 1989-es felidézése nem megismétlését, pláne nem maximalista végrehajtását indukálta, hanem inkább a tragikus konfliktusok megismétlődése elkerülésének szándékát volt hivatott nyilvánvalóvá tenni. Ebbe a képletbe pedig kétségkívül remekül illett Bibó, a közvetítő, a békecsináló.

Balog megállapítja, hogy e rendszerváltáskori konjunktúra leáldozása óta is dominánsak maradtak a Bibóra tett pozitív hivatkozások. Az elfelejtését és örökségének elárulását felhánytorgató, olykor kifejezetten vádaskodó beszédaktusok száma is megnövekedett ugyan, de ezekre nyugodtan tekinthetünk a Bibó-kultusz melléktermékeiként. Ugyanakkor hiába került Bibó ismét napirendre a rendszerváltás után, Balog megítélése szerint eredeti kontextusából kiszakítva már nem született, nem születhetett újfajta, koherens politikai értelmezése. Eközben a távolságtartóbb és szakszerűbb, nem kisajátításra törekvő Bibó-olvasatok is nagyobb teret nyertek – mígnem elérkezünk Balog recepciótörténeti, tehát egyfajta metadiskurzust folytató munkájához, teheti ehhez hozzá a recenzens.

Balog ugyanis éles szemű és kiegyensúlyozott megfigyelő, aki egyrészt hangsúlyozza, hogy Bibó leleplezéseinek célja nem a vádaskodás és lejáratás volt, hanem a közösen elvégzendő közösségi terápiába való bevonás, de aki egyúttal azt is érzékeli, hogy a „szo-

ciálpszichoterápia” vágya a paternalizmus egyik formája, melyben a „demokratikusan autoriter” pozíció köszön vissza. Ennyiben a Balog Iván által emlegetett „lármás felejtés”, az agyonidézéssel véghezvitt agyonhallgatás nem is tűnik már olyannyira elítélendőnek, főleg nem érthetetlennek, mivel Balognak sikerül az 1980-as évekbeli, 1989-ben tetőződő Bibó-konjunktúrát megmagyaráznia – és ez alighanem könyvének legnagyobb érdeme.

Tájkép